

diskuteras också en rad dilemman förbundna med "fryst liv" (s. 117ff), alltså nedfrusna befruktade embryon. Kort berörs också frågor om barnens självbilder och eventuellt upplevda annorlundahet.

Det analytiska perspektivet, genomgående, är identitetsteoretiskt. Detta förefaller välfunnet och rimligt. Men samtidigt får jag en känsla av att identitetsresonemangen dominerar analysen en aning i överkant. Huvudpersonerna framstår som aktiva identitetssökare på ett sätt som tenderar att skymma det faktum att de också önskar sig barn; ungefär som om identiteten var målet och barnen medlet. Det kan naturligtvis vara en rimlig beskrivning av deras känslor och erfarenheter. Kanske är föräldraidentiteten för dessa människor precis lika åtråvärd som barnen de drömmer om, och tillika åtråvärd på ett medvetet och uttalat sätt. Men kanske kan det också, eller snarare, vara forskningspraktiken (till exempel teoretiserandet, problemformulerandet, intervjuandet och bearbetandet) som systematiskt privilegerar resonemang om längtan efter identitet och normalitet, på bekostnad av annat som kan vara svårare att förmedla. Något liknande kan i så fall också gälla för andra textualliseringar av barnlösas erfarenheter, alltså sådana dokumentärer och mediaskildringar som Lundin utnyttjar som kompletterande material.

Vad är det då som kan vara svårare att förmedla? Framför allt är det de olika former och varianter av levd erfarenhet som ett liv utan barn, med IVF, kan bestå i. Men det kan också vara tankar om den identitet man redan har byggstenar för, till skillnad från den man sträcker sig efter. Båda delar borde kunna falla inom ramarna för ett projekt som Lundins. Detta kan man fundera vidare över. Men under tiden kan de som inte redan har läst *Guldägget* ta del av den. Det förtjänar den.

Barbro Blehr, Stockholm

Lynn Åkesson: *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Natur och Kultur, Stockholm 1997. 208 s. ISBN 91-27-06777-7.

I den här boken placerar sig Lynn Åkesson i en klassisk position när det gäller att utforska kulturella fenomen och föreställningar. Med den döda kroppen i fokus rör hon sig *mellan* levande och döda, *mellan* det enskilda och det samhälleliga, *mellan* det personligt utformade och det rituella eller yrkesmässiga, *mellan* det medicinskt-tekniskt möjliga och det socialt och kulturellt

omöjliga. En människas övergång från de levande till de döda skapar en kulturellt förtätad situation, som aktualiserar föreställningar om identitet och autenticitet, individ och kollektiv.

Boken är resultatet av ett projekt finansierat av Forskningsrådsnämnden och baseras till en del på egna intervjuer och observationer. Genom att följa kroppen från dödsfallet till jordfästningen diskuterar förf. den sociala och kulturella organisationen av döden i det samtida Sverige, med tonvikt på de ökade förväntningar på närhet och intimitet som flera forskare tycker sig ha iakttagit. I kapitlet *Mänskliga fragment* fokuseras kroppen ur den medicinska vetenskapens perspektiv, på obduktionsbordet hos patologer och rättsmedicinare. Här diskuteras också de biomedicinska teknikerna i relation till föreställningar om kroppens helhet och förhållandet mellan kropp och identitet. I *Den sista beröringen* befinner vi oss hos begravningsentreprenören, där de anhörigas relation till den döda och uppfattningen om den dödas identitet kommer till uttryck i de praktiska arrangemangen kring begravningen. I *Symbolisk och diabolisk verklighet* möter vi präster och kyrkogårdsförvaltningar och deras uppdrag att gestalta både samhörighet och avgränsning mellan levande och döda. I det fjärde huvudkapitlet, *De döda barnen*, visar förf. hur en dödens idealbild iscensätts när döda barn tas om hand.

"Intresset för döden är stort just nu", skriver Åkesson inledningsvis. "I media, handböcker och vetenskapliga verk diskuteras döende, död och sorg utifrån de mest skiftande perspektiv." Det är uppenbart att människors förhållande till döden är i omvandling och behöver bearbetas. Men det är lika uppenbart att synen på döden rymmer en berättelse om sin samtid och de existentiella frågor människor har att brottas med, som frågan om individens relation till kollektivet och hur en människas identitet förhåller sig till hennes kropp. Den idag pågående förändringen av synen på döden har många komponenter, såväl sociala och kulturella som tekniskt-materiella, till exempel dödsbegreppet, transplantationstekniken, nya begravningsplatser och begravningsritualer samt religionens roll i ett mångreligiöst samhälle, mellan en statslös statskyrka och new age.

I likhet med andra forskare menar Åkesson att döden under 1900-talet blivit samtidigt mer institutionaliserad och mer privatiserad; den döda kroppen befinner sig mitt emellan statens och individens krav på tolkningsföreträde. Som en röd tråd genom boken löper alltså den senare hälften av denna motsättning, tenden-

sen till individualisering, informalisering och *intimiser*ing. När den döda kroppen iordningställs inför begravningen är det inte ovanligt att den döde kläs i egna kläder och att personliga föremål läggs i kistan eller urnan, i eller på gravstenen. Också dödsannonser och begravningsritualer berättar om hur känslor bryter konventionernas krav. Å ena sidan kan denna intimisering betraktas som en strävan efter autenticitet och helhet, efter en samstämmighet mellan kropp, individ och ritual och som ett försök att vidmakthålla en obruten personlig identitet. Å andra sidan kan intimiseringen ses som ett uttryck för en påtaglig ambivalens i människors förhållande till döden. Då blir intimiseringen ett försök att hålla kvar den döda människan i de levandes värld, en tvekan inför att dra den nödvändiga gränsen mellan livet och döden. Längtan efter närhet förändrar också de professionellas syn på sitt arbete, så tillvida att det inte räcker med att hålla sig till ritualen och regelboken. Att inte kunna förmedla någon personlig känsla eller närvaro är ett misslyckande, det må gälla läkare, präster eller begravningsentreprenörer.

Lynn Åkesson har tagit ett analytiskt fruktbart grepp på vår tids förhållande till döden och vävt samman ritual och praktik med existentiella frågor. Med hjälp av detaljrika och lyhörda iakttagelser lotsar hon oss varmsamt längs den döda kroppens väg – en poängfull metod för att också kunna involvera den senmoderna kroppsdiskursen. Men det är många och stora problem som berörs i en så pass kort bok; vart och ett av kapitlen skulle egentligen kunna utgöra ämne för en egen studie. Jag skulle därför gärna betrakta boken som ett forskningsprogram för fortsatt arbete inom området. Då skulle också det mångkulturella samhällets betydelse kunna ges en mer ingående behandling.

En fortsatt forskning skulle också kunna bryta upp den tendens till *harmonisering* som präglar boken. Visserligen berörs allmänhetens misstänksamhet mot rättsläkare och patologer, ifrågasättandet av begravningsbranschens prissättning, begravningsbyråernas kritik av snåla anhöriga, frågan om bårhusens hantering av döda kroppar, diskussionen om kyrkogårdarnas utformning samt debatten om hur aborterade eller för tidigt födda foster och dödfödda barn bör tas om hand. Men informanterna utgörs huvudsakligen av yrkesutövare inom området och i sin strävan att behandla dem och deras arbete respektfullt och etiskt korrekt tonar förf. ner de konflikter och föreställningar som finns runt dessa yrken. ”Stereotyperna kommer på skam”, skriver Åkesson och använder sig flitigt av begrepp

som ”distans”, ”saklighet”, ”legitimitet”, ”professionalitet”, ”trovärdighet” och ”yrkesheder”. Kanske skulle en närkamp med stridsfrågorna inom området nyansera bilden av den senmoderna döden som intimerad och vardagliggjord. Den som väljer att bli patolog eller rättsläkare väljer än idag ett visst socialt utanförskap. Begravningsentreprenör är fortfarande ett yrke som ofta går i arv.

Eva Silvén-Garnert, Stockholm

Nils-Arvid Bringéus: *Folklig fromhet. Studier i religionsetnologi*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1997. 213 s., ill. ISBN 91-7203-2081.

Hur genomgripande var egentligen religionens inflytande på människornas vardagsliv i äldre tider? Vi tänker oss gärna, åtminstone så länge kyrkotukten upprätthölls och prästerna vid husförhör och med konfirmationsundervisning övervakade folkets kunskaper och, kanske så länge konventikelpakatet gällde, att kyrkans makt över sinnena var stor. Men vad var norm och vad var praxis? Och hur långt in i själarnas skrymslen sökte sig egentligen de religiösa föreställningarna och upplevelserna?

Bringéus har under sin imponerande och mångåriga forskargärning ofta belyst folkliga traditioner med religiös förankring, och i boken *Folklig fromhet. Studier i religionsetnologi* har han nu sammanfört sju separata studier på detta tema. Till dessa exempel har han så fogat tre kapitlen som klarlägger religionsetnologins historia i vårt land, dess förgrundsgestalt Hilding Pleijels forskningsinsats och det aktuella forskningsläget såväl inom etnologin som i angränsande discipliner.

Bringéus har valt titeln *Folklig fromhet* – en titel som kunde speglat ett bredare forskningsfält än hans egna exempel ger prov på. Visserligen nämner Bringéus de utomkristna religionernas betydelse för invandrararnas liv, och man kan ana att företeelser som nyandlighet och New Age skulle kunna vara forskningsuppgifter för religionsetnologin. Men för förf. själv, kanske på grund av hans starka historiska inriktning, är det den kristna fromheten, och framför allt kyrkofromheten, som står i fokus för intresset.

Religionens och andlighetens betydelse för människan som kulturvarelse har enligt Bringéus inte beaktats inom etnologin under de senaste decennierna. Ämnet har helt enkelt inte varit, med ett modernt uttryck,